

Apie V. Ivanovo ir V. Toporovo skyrių Slavistikos institute

Kalbamės su Rusijos mokslų akademijos Slavistikos instituto Tipologinės ir lyginamosios kalbotyros skyriaus mokslo darbuotoja, „Liaudies kultūros“ žurnalo redkolegijos nare daktare Marija ZAVJALOVA

Pirmiausia prašyčiau papasakoti apie skyrių, kuriam dirbate.

Slavistikos instituto Tipologinės ir lyginamosios kalbotyros skyrius susikūrė 1960 metais (tada jis vadinosi Struktūrinės tipologijos skyriumi), galima sakyti, ant struktūralizmo bangos ir greitai pasidarė, viena vertus, Maskvos semiotikos centru, kita vertus – Maskvos baltų–slavų tyrinėjimų centru. Didele dalimi tai lėmė Skyriaus įkūrėjų – Vladimiro Nikolajevičiaus Toporovo ir Viačeslavo Vsevolodovičiaus Ivanovo – moksliniai interesai. Toporovas Skyriui vadovavo nuo 1960 iki 1963 metų, Ivanovas – nuo 1963 iki 1989 metų, iki savo išvykimo į JAV. Nuo 1989 metų iki šiol Skyriui vadovauja Tatjana Michailovna Nikolajeva.

Mūsų Skyriaus darbo tematika labai plati: jame dirba ir žymus gramatikas akademikas Andrejus A. Zalizniakas, kuris užsiima Novgorodo tošies raštų tyrinėjimu, pernai gavęs A. Solženycino premiją už „Žodis apie Igorio pulką“ (*Слово о полку Игореве*) tekstologinį tyrinėjimą, ir Fedoras Uspenskis, garsiojo filologo Boriso Uspenskio sūnus, kuris užsiima skandinavų ir rusų istoriniais bei filologiniais ryšiais, ir Piotras Arkadjevas, paskutinysis Toporovo mokinys, žymaus viduramžių meno tyrinėtojo Arono Gurevičiaus anūkas, kuris užsiima lietuvių kalbos gramatika ir, plačiau, – gramatinių kategorijų tipologija, be lietuvių ir kitų indoeuropiečių kalbų, jis dar moka Kaukazo kalbas, japonų kalbą. Mūsų skyriuje dirba Tatjana Civjan, Italijos baltisto (ir mano lietuvių kalbos mokytojo) Nikolajaus Michailovo mama, kuri tyrinėja Balkanų tautosaką, mitologiją, etnokalbinius kontaktus bei graikų ir rusų literatūrą. Mūsų skyriuje, kaip jau sakiau, dirba ir Viačeslavas Ivanovas, kuris užsiima viskuo (kad galėčiau išvardyti visas jo darbo sritis, man reikėtų parašyti išsamų pranešimą). Na, visų gal neišvardysiu, gal nesupyks ant manęs tie, kurių nepaminėjau, bet kiekvieno darbuotojo sritis yra savita ir įdomi. Gali kilti klausimas, kas vienija visus tuos žmones? Juk iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad mūsų Skyriuje rutuliojama labai daug skirtingų krypčių – ir kalbotyra, iš dalies ir istorija, ir tautosaka bei mitologija, ir literatūra, ir kultūrologija.

Visas šias sritis jungia ne tyrimo objektas, o būdas, kaip sako mūsų skyriaus vedėja Tatjana Nikolajeva: „Mes stengiamės paaiškinti akivaizdžius dalykus neakivaizdžiu būdu“. Kitaip tariant, mus jungia mokykla, vadinama Maskvos semiotika.

Kaip formavosi Maskvos semiotikos mokykla?

Maskvos semiotika (kartais dar kalbama apie Maskvos–Tartu semiotinę mokyklą) susiformavo 60-ųjų pradžioje, kai vadinamojo atlydžio laikais pradėta domėtis struktūriniu lingvistika, iš grupės žmonių, į semiotiką atėjusių skirtingais keliais: kas iš struktūrinės lingvistikos, kas iš automatinio vertimo, kas iš lyginamosios kalbotyros ar bendrosios kalbotyros. Būtent jie sudarė Maskvos semiotinės mokyklos branduolį, kuris, kaip jau sakiau, užsimezgė mūsų Skyriuje. 1962 metais ši grupė surengė ženklinių sistemų struktūrinio tyrinėjimo simpoziumą, kuriame buvo nagrinėjama ne tik natūrali kalba, bet ir meno bei literatūros semiotiniai aspektai, neverbalinės komunikacijos ženklų semiotika, eilėraščių analizės matematiniai aspektai ir kt. Tais pat metais buvo įkurta ir Taikomosios teorinės ir struktūrinės lingvistikos katedra Maskvos valstybiniame universitete, kurioje ir aš studijavau. Bet šioje katedroje buvo užsiimama grynąja lingvistika, o Slavistikos institute domėtasi semiotika plačiąja prasme – be kalbos, tai buvo literatūros bei kultūros tyrinėjimai. Tokios asmenybės kaip V. Toporovas ir V. Ivanovas galėjo ir dviese suformuoti šią mokyklą, o aplink juos ėmė telktis įvairiose srityse dirbantys žmonės. Juos siejo noras padaryti kažką ne-tradicinio – mesti iššūkį to meto mokslui... Pradžia buvo sėkminga, bet paskui semiotika buvo uždrausta.

Kai prasidėjo valdžios represijos, Maskvos semiotikai, Jurijui Lotmanui pasiūlius, perkėlė savo veiklą į Tartu, kur jau vyko ženklinėms sistemoms skirtos vasaros „mokyklos“, ir leidinyje „Darbai apie ženklų sistemas“ (*Труды по знаковым системам*) buvo spausdinami Maskvos mokslininkų darbai. Taip Maskvos–Tartu semiotinė mokykla apgaubė dvi tradicijas: Maskvos lingvistinę ir Leningrado literatūrologinę.

Kaip tai buvo uždrausta?

Buvo juk tokių marazmų tarybiniais laikais, drausdavo ir botanikos, ir chemijos, ir lingvistikos atskiras sritis – jei tik kas laisviau mąsto, turi ryšių su užsieniu ar apskritai aktyviai dirba, išsako drąsesnes idėjas, išsyk – reikia uždrausti. Pasiskaičius Toporovo darbų galima suprasti, kas galėjo nepatikti. Neseniai perskaičiau perleistą jo straipsnį apie kryžį, kuris pirmą kartą buvo išspausdintas apie 1970-uosius. Sunku įsivaizduoti, kaip tais laikais buvo galima rašyti apie krikščionybę, liaudies religiją, tradicijas taip laisvai, kaip rašė jis. Jis niekada neminėjo nei Lenino, nei marksistinės ideologijos, bet vis tiek jį spausdino... Nors, žinoma, buvo kliūčių leidžiant „Prūsų kalbos žodyną“ ar rinktinę „Baltų-slavų tyrinėjimai“ (*Балто-славянские исследования*).

Ir visi kiti tuo metu nepaisydami nieko stengėsi dirbti tai, ką norėjo. Tai vienas iš mūsų Skyriaus ypatumų, kuris išliko iki šiol: pasipriešinimas bet kokiam spaudimui ir laisvė mąstyti bei dirbti.

Toporovas ir Ivanovas – tai du žymūs mokslininkai disidentai. Ivanovą apie 1960-uosius išvarė iš Maskvos universiteto, nes jis atsisakė pasirašyti Boriso Pasternako pasmerkimą – jie buvo bičiuliai. Ivanovas artimai bendravo su daugeliu rašytojų disidentų. Tuomet jis išėjo į Matematikos institutą, ten, kur buvo mažiau pastebimas, ir užsiėmė mašininio vertimu.

Betgi grįžkime prie metodų...

Iš pradžių Maskvos lingvistinė tradicija rėmėsi struktūrinės lingvistikos, kibernetikos bei informatikos metodais. Bet minėtoji Maskvos grupė ėmėsi dirbti iš esmės su tekstais, nagrinėti mitologiją ir grožinio teksto semiotiką (V. Ivanovas, V. Toporovas, E. Meletinskis, S. Nekliudovas ir kt.). Toks tyrimų objektas buvo pavadintas „ant-rinėmis modeliuojančiomis sistemomis“, kadangi jos remiasi kalbos pamatu, o ji yra pirminė modeliuojanti sistema. Buvo paskelbtos dvi svarbiausios teorinės pozicijos: grožinio teksto bilateriškumas (turinio plano elementų koreliacija su išraiškos plano elementais) ir teksto, kaip ypatingos erdvinės struktūros, samprata.

Šios pozicijos leido visai naujai pažvelgti į teksto tyrinėjimus. Visų pirma, buvo rekonstruota archetipinio žmogaus ypatinga mentalinė erdvė, kurioje meninė, istorinė ir intelektualinė nuostatos nesiskyrė (tai *pasaulėvaizdis*, kuris lemia *pasaulio modelį*). Tokią pasaulėžiūrą Ivanovas ir Toporovas pavadino mitopoetine.

Vienas iš pagrindinių šios mokyklos rezultatų yra vadinamojo pagrindinio mito rekonstrukcija, kurioje nemenką vaidmenį suvaidino baltų medžiaga ir kuri leido naujai interpretuoti ir baltų, ir slavų, ir apskritai indoeuropiečių mitologiją. Labai greitai mitologijos bei tautosakos tyrinėjimai tapo viena iš pagrindinių mūsų Skyriaus krypčių. Ypatingą vietą užėmė būtent baltų-slavų santykių tyrinėjimai ir Balkanų-baltų-slavų sąsajos. Buvo išleista rinkinių serija „Tyrinėjimai baltų-slavų dvasinės kultūros

srityje“ (*Исследования в области балто-славянской духовной культуры*): „Laidojimo apeigos“ (1990), „Užkalbėjimas“ (1993), „Mįslė kaip tekstas“ (1994). Be to, dar serija „Slavų ir Balkanų tautosaka“ (*Славянский и балканский фольклор*), „Teksto struktūros tyrinėjimai“ (*Исследования по структуре текста*), „Smulkioji tautosaka“ (*Малые формы фольклора*), daug kitų. Šią kryptį mūsų skyriuje, be V. Toporovo ir V. Ivanovo, plėtojo T. V. Civjan, T. N. Nikolajeva, T. M. Sudnik, L. G. Nevskaja, T. N. Svešnikova, I. A. Sedakova ir kt.

Atskirai reikėtų pabrėžti literatūrinės semiotikos kryptį, kurią pradėjo, be abejo, V. Toporovas. Daugelyje jo darbų nagrinėjamas hipertekstas, sudarytas iš atskirų grožinių veikalų: pavyzdžiui, tokiuose jo darbuose kaip „Peterburgo tekstas“ (*Петербургский текст*), „Be laiko žuvusio jaunuolio-dainiaus tekstas“ (*Текст безвременно погибшего молодого певца-юноши*), „Lizos tekstas“ (*Лизин текст*) ir kt. Mūsų Skyriui šie jo tyrinėjimai tapo literatūrinės semiotikos pagrindu. Šią kryptį labai sėkmingai plėtojo Tatjana Nikolajeva (A. Puškino, A. Achmatovos, L. Gumiliovo tekstai), Tatjana Civjan ir kiti.

Dar viena mūsų skyriaus kryptis – baltų-slavų tyrinėjimai. Skyriui susikūrus, Ivanovas ir Toporovas iš karto pasistengė šią temą įtraukti į Instituto darbo planus. Jie jau tada išsakė idėją apie baltų-slavų kontinuumą kaip savotišką genetiškai ir tipologiškai vieningą bendriją. Iš čia ir V. Toporovo idėjos apie baltų kalbas kaip slavų kalbų šaltinį ir apie unikalų kalbų „vaikų“ ir kalbų „tėvų“ vienalaikį egzistavimą. Taip baltų-slavų tema tapo viena iš pagrindinių mūsų Skyriaus temų.

Mūsų baltoslavistikos pradininkai ne tik stengėsi visapusiškai nagrinėti baltų ir slavų dvasinį palikimą – jie dar turėjo tikslą išplėtoti mokslinius ryšius su Baltijos šalių mokslininkais. Pradėtos rengti įvairios „baltoslavikos“ konferencijos, pradėtas leisti periodinis rinkinys „Baltų-slavų tyrinėjimai“ (*Балто-славянские исследования*), leidžiamas jau per 30 metų, jau išėję 17 tomų. Per visus tuos metus jame rašė apie 40 mokslininkų iš Lietuvos. V. Toporovas be galo vertino šį leidinį, labai išgyveno dėl sunkumų, kurių, jį „prastuminėjant“, visuo- met buvo.

Reikėtų pridurti, kad nuo pat susikūrimo Skyriuje vyravo ypatinga moralinė atmosfera – labai atkaklus pasipriešinimas išorinėms aplinkybėms, kurį tarybiniais laikais buvo galima pavadinti kone atvirai disidentiška, opozicine laikysena. Tokios pozicijos išliko ir dabar ir, manau, būtent jų dėka mums pavyko, esant dabartinei politinei situacijai, išsaugoti ryšius su Baltijos šalimis. Nenutrūko (nepaisant dešimties metų pertraukos) ir „Baltų-slavų tyrinėjimai“, visą laiką vyko ir baltistinės konferencijos (nors jau kito globėjo – Juozo Budraičio rūpesčiu ir kitoje vietoje – Jurgio Baltrušaičio namuose, bet vis jose dalyvavo tie patys mokslininkai). Šiuo metu mūsų

Skyriuje atidaromas Baltų–slavų tyrinėjimų centras, kuriame dirbs kol kas keturi žmonės: V. Ivanovas, T. Civjan, P. Arkadjevas ir aš. Tikiuosi, ilgainiui atsiras ir daugiau darbuotojų.

Koks Jūsų kelias į Slavistikos instituto Tipologinės ir lyginamosios kalbotyros skyrių?

Mano išsilavinimas yra grynai lingvistinis, aš baigiau Maskvos valstybinio universiteto Filologijos fakulteto Teorinės ir taikomosios lingvistikos skyrių. Pirmoji mano interesų sritis buvo psicholingvistika ir neurolingvistika. Tyrinėjau verbalines asociacijas, rašiau apie afazija sergančių žmonių kalbinius sutrikimus, apie dvikalbių žmonių kalbinį mąstymą, apie smegenų pusrutulių asimetriją. Nemažą įtaką man darė šios srities V. Ivanovo darbai. Studijuodama paskutiniame kurse susipažinau su dabartine Skyriaus vadove Nikolajeva, kuri mūsų fakultete skaitė specialų kursą apie teksto struktūrą ir supažindino su V. Toporovo ir kitų savo skyriaus mokslininkų darbais.

Penktame kurse atsitiktinai prasitariau Nikolajevai, kad moku lietuvių kalbą, o ji pasakė, kad kaip tik jų skyriuje šioje srityje daug kas dirba, ir pakvietė stoti į Slavistikos instituto aspirantūrą. Tereikią pramokti kitų slavų kalbų ir išlaikyti egzaminą. Tai buvo atsitiktinis susitikimas – tiesiog mes kartu laukėme troleibuso ir, kadangi laukti teko gana ilgai, pradėjome kalbėtis. Prisimenu, Nikolajeva dar paklausė, kokių kalbų moku – sakau, slavų kalbų, deja, nemoku, bet moku anglų, prancūzų, švedų, ispanų ir lietuvių kalbas. Ji apsidžiaugė: „Lietuvių – kaip tik tai, ko mums reikia.“ Pradėjo pasakoti, kad jų skyriuje dirba V. Toporovas ir baltų–slavų tyrimų grupė, kuri leidžia rinkinį „Baltų–slavų tyrinėjimai“. Kaip tik tuo metu daug kas išvažiavo, jų grupė sumažėjo, ir jiems buvo reikalingi žmonės, mokantys baltų kalbas. Taip aš tenai ir patekau.

Kaip ir kada pradėjote mokytis lietuvių kalbos?

Lietuvių kalbą aš išmokau pirmame kurse, dar prieš pradėdama domėtis tautosaka. Tuomet dar nė negalvojau apie tolesnį mokslinį darbą. Maskvos valstybiniame universitete buvo dėstoma lietuvių kalba, bet aš pasirinkau kursų Lietuvos ambasadoje. Ten 1989-aisiais, tik susikūrus Sajūdžiui, lietuvių kalbos mokė Nikolajus Michailovas. Jis dar vaikas su Vladimiru Toporovu ir mama – Tatjana Civjan – važinėjo į ekspedicijas Pelesos krašte,

Marija Zavjalova. Juozo Budraičio nuotrauka.

vėliau dalyvavo ramuviečių ekspedicijose Lietuvoje ir lietuviškai kalba be jokio akcento. Tuo metu dar penktakursis, jis turėjo savo metodiką, kaip per tris mėnesius išmokti bet kokią kalbą (jis puikiai moka daug kalbų). Tai buvo labai intensyvus kursas. Ir išties, užteko trijų mėnesių, kad išmokčiau lietuvių kalbos gramatiką ir pradėčiau kalbėti.

Tuo metu buvo kilęs susidomėjimas Lietuva, daug kas mokėsi lietuvių kalbos, buvo klausytojų iš mišrių šeimų, šiaip žmonių, besidominčių Lietuvos kultūra.

Tuomet aš dar nieko nežinojau nei apie Toporovą, nei apie baltistiką. Mano susidomėjimas lietuvių kalba tada buvo grynai praktinis. Tiesiog Universitete kartu su manimi mokėsi ir penkerius metus mūsų namuose gyveno vilnietė Agnė Skaistytė (tais laikais Maskvoje studijavo labai daug lietuvių, jie turėjo „Atžalyno“ klubą, rinkdavosi ambasadoje). Pagalvojau, kodėl neišmokus jos kalbos, – galėsime kalbėtis, ir niekas aplinkui nesupras, be to, nuvažiavusi į Lietuvą galėsiu bendrauti su jos draugais. Su Agne susitarėme nesikalbėti rusiškai – iš pradžių kalbėjomės pusiau angliškai, pusiau lietuviškai, o po pusės metų jau tik lietuviškai. Su Agne pradėjau važinėti ir į Lietuvą. Vėliau atsirado mokslinis interesas. Jau nuo antro kurso aš norėjau tyrinėti užkalbėjimus.

O kitų kalbų išmokote iš smalsumo?

Kitų kalbų išmokau Universitete – Teorinės ir taikomosios lingvistikos katedroje, pagal mokymo planą, reikėjo

mokyti trijų užsienio kalbų. Anglų kalbą išmokau mokykloje, o Universitete nuo antro kurso pirmąją mano užsienio kalbą tapo prancūzų, antrąją – ispanų, trečiąją – švedų kalba. Studijuodama galėjau mokytis kiek noriu ir kokių noriu kalbų. Bandžiau mokytis dar hebrajų, arabų, avarų, bet, deja, neišmokau – pritrūko kantrybės (kalbai mokytis reikia skirti ne tik daug laiko, bet ir daug sielos). Kai nusprendžiau stoti į Slavistikos instituto aspirantūrą, išmokau dar lenkų kalbą, nes privalėjau laikyti stojamąjį egzaminą iš kokios nors slavų kalbos.

Kuo patraukė užkalbėjimai?

Kadangi mano išsilavinimas grynai lingvistinis, užkalbėjimai mane domino taip pat lingvistiniu aspektu, kaip tekstai, kurie suformuoti tokiu būdu, kad gali paveikti žmogų. Arba jais kažkokių būdu norima paveikti ir žmogų, ir aplinką, ir pasaulį. Mane domino kalbos poveikio mechanizmas.

Tai kaipgi tas žodis veikia?

Kadangi apie tai parašiau visą disertaciją, labai sunku atsakyti dviem sakiniais. Veikia įvairiais lygmenimis – ir fonetiniu, ir gramatiniu, yra ir tam tikri žodžių darybos mechanizmai, ir sintaksės. Pagaliau, pati teksto visuma. Kaip tik tai ir bandžiau smulkiai aprašyti – kas man atsikleidė ir kas atrodė svarbu.

Disertacijoje apie baltų ir slavų užkalbėjimų tekstus (dabar ji išleista atskira knyga) nagrinėjau lietuvių ir baltarusių užkalbėjimus įvairiais aspektais: lingvistiniu, struktūriniu, semiotiniu, arealiniu. Pusė disertacijos skirta išraiškos nagrinėjimui – t.y. teksto lingvistinėms struktūroms, pusė – turinio, t.y. tekstuose užkoduoto pasaulio modelio rekonstravimui.

Be šios temos, dar rašiau apie slavų kalbų įtaką lietuvių kalbai (leksikai ir gramatikai), apie lietuvių žargono slavizmus, apie lietuvių kalbos sintaksę ir apie lietuvių žodinius stereotipus, pagaliau apie literatūros sąsajas su tautosaka. Visas šias temas jungia pagrindinė mano domėjimosi sritis – žmogaus ir kalbos santykis. Mane domina, kaip kalboje atsispindi žmogaus mąstysena, t.y. kaip žmogus veikia kalbą ir, kita vertus, kaip kalba veikia žmogaus mąstymą. Nagrinėju ir kalbos sintaksę, ir mįsles, ir poeziją, nes bet kuriuo kalbos lygmeniu pasireiškia gilios sąmoninės, o kartais visai sąmoningos žmogaus mąstymo ypatybės. Šia prasme galima pasakyti, kad giliai lingvistikoje visada slypi psichologija. Neseniai mane sudomino ir grožinė literatūra. Pirmas bandymas – straipsnis apie folklorines reminiscencijas P. Merimė novelėje „Lokys“. Paskui susidomėjau Sigito Gedos eilėraščiais ir parašiau apie juos du straipsnius, vieną iš jų – kartu su Dainiumi Razausku. Pastarasis straipsnis net tapo pagrindu naujai sąvokai atsirasti. Tai „žėruojančios mitologijos“ sąvoka.

Kas yra ta „žėruojanti mitologija“?

Terminas gimė prieš metus mums su D. Razausku parašius straipsnį „Skraidantys žvėrys ir giedančios žuvys arba virsmo ratas Sigito Gedos poezijoje“. Mintis parašyti straipsnį apie mitologines aliuzijas Sigito Gedos poezijoje kilo perskaičius Tatjanos Civjan ir Nikolajaus Michailovo straipsnį apie Marcelijaus Martinaičio eilėraštyje „Rauda Boružei“. O šis tyrinėjimas, savo ruožtu, rėmėsi V. N. Toporovo darbu apie boružės mitologiją. Toks tęstinumas, savotiška skirtingų žmonių idėjų grandinė – galbūt vienas iš mūsų Skyriui būdingų bruožų: čia

yra susidariusi tarsi bendra minčių erdvė, savotiška noosfera, į kurią kiekvienas įneša savo dalį. Terminą „žėruojanti mitologija“ (*мерцающая мифология*) pasiūlė T. Civjan, kaip tik siedama su mūsų straipsniu, prisimindama vėlgi Toporovo kažkada išsakytą mintį apie visai paprastuose, kartais netgi nerimtuose tekstuose slypinčią mitologiją (pavyzdžiui, vaikų žaidimuose, kalambūruose ir kt). Tokie, siužeto atžvilgiu „beviltiški“, tekstai gali atskleisti tam tikrą giluminį siužetą, jei tik juos nagrinėja to paties pasaulėvaizdžio, tos

Struktūrinės tipologijos skyriaus darbuotojai 1960-ųjų pradžioje: (iš kairės) T. Nikolajeva, M. Lekonceva, T. Sudnik, V. Toporovas, V. Ivanovas, S. Tolstaja, sėdi D. Segalas.

pačios tradicijos atstovas, todėl man buvo labai svarbi Dainiaus Razausko – ne tik kaip mitologijos žinovo, bet ir kaip lietuviškos tradicijos atstovo – pagalba.

Mitologija tekstuose „žėruoja“, nes kartais yra sunkiai apčiuopiama, tik trumpą akimirką sublyksi paviršiuje, tačiau šitie blykstelėjimai – atskiri žodžiai, posakiai, formulės – veda prie tam tikro bendresnio vaizdinio, prie mitinio pasaulio modelio atitinkamo fragmento.

Kai mitologijos atšvaitai aptinkami autoriniame tekste, galima kalbėti apie autoriaus mitinę nuojautą, apie gyvą tradicijos nuojautą. Pasak T. Civjan, svarbu ir tai, kad autorius iš tradicijos vaizdinius ne tik ima, bet ir gražina juos papildytus, apdorotus atgal į tradiciją, ir tokiu būdu jis pats tą tradiciją palaiko, maitina, toliau ją rutulioja, taigi – tęsia. Požiūris į tautosaką kaip į seną, pasenusią, sustabarėjusią senovėje, nebekintamą tradiciją tik iš dalies teisingas. Tautosaka negali nesikeisti, ji, kaip ir kalba, – gyvas organizmas, kuris be paliovos turi būti tradicijos atstovų palaikomas ir rutuliojamas.

Kalbėjote apie ypatingą Tipologinės ir lyginamosios kalbotyros skyriaus atmosferą. Kas ją sukūrė, kas palaiko?

Šio Skyriaus branduolys buvo V. Toporovas ir V. Ivanovas, jų suformuota ir ypatinga šio Skyriaus dvasia – intelektualinė, moralinė, mokslinė, visi ją jaučiame. Pirmiausia – tai atsiverianti plati erdvė veikti – nėra nei ideologinių, nei mokslinių, nei formalių apribojimų, žmogus gali užsiimti tuo, kuo nori. Kuo plačiau žmogus mąsto, tuo geriau. Tai traukė panašiai mąstančius žmones. Tokius dalykus sunku paaiškinti.

Toporovas juk nebuvo viešumos žmogus? Labai organizuotas, disciplinuotas ir savo laiką branginantis žmogus.

Jis tikrai nebuvo viešumos žmogus. Kiek aš žinau, niekada neskaitė paskaitų, pranešimų konferencijose. Jis visą laiką rašė, ir rašė tikrai labai daug. Bet jis domėjosi kitais žmonėmis ir jų darbais, labai daug skaitė ir klausydavo kitų mokslininkų pranešimų, visada dalyvavo diskusijose. Jeigu jį kas nors paklausdavo, visada daug ir labai išsamiai kalbėdavo. Kiek žinau, labai vertino tokį bendravimą su žmonėmis.

Paskutiniaisiais metais jam jau buvo fiziškai sunku ateiti į Institutą ir jame ilgiau pabūti, bet, jei kam pavykdavo jį pagauti, tai galėdavo valandą stovėti tiesiog koridoriuje ir kalbėtis. Atsimenu, rašiau istorinę apžvalgą apie lituanistiką Maskvoje ir norėjau su juo pasitarti.

V. Toporovas, jo dukra Ana, T. Civjan ir T. Sudnik Vilniuje 1979 metais.

Mes susitikome metro ir prastovėjome ten dvi valandas – nebuvo net kur atsisėsti, pro šalį triukšmingai važiavo traukiniai, o jis taip įsijautęs pasakojo, kad vos spėjau užsirašinėti...

Ar Toporovo baltistiniai interesai buvo kuo nors išskirtiniai, turint omeny jo interesų platumą ir kalbų mokėjimą?

Su Baltijos šalimis jo ryšys buvo ypatingas. Pirmą kartą susitikau su Toporovu stodama į aspirantūrą. Jis klausinėjo, kuo aš domiuosiu, ką žinau, ką ketinu tyrinėti. Paskutinis jo klausimas buvo toks: „Ar Jūsų susidomėjimas Lietuva yra mokslinis, ar dalykinis, ar intelektualinis, ar romantinis?“ Aš susimąščiau, pasižiūrėjau į žmogų, kurį mačiau pirmą kartą, ir supratau, kad geriausia pasakyti tiesą. Pasakiau, kad romantinis. Ir mačiau, kad jam tas mano atsakymas patiko, nes ir jo santykis buvo toks pat. Turbūt nesuklysiu sakydama, kad jis mylėjo ir Lietuvą, ir lietuvius, ir lietuvių kultūrą. Tai buvo asmeninis ir labai empatiškas santykis. Ne tik domėjimasis daugeliu dalykų, bet ir sielos šiluma.

Kai jis pirmą kartą (dar studijų metu) atvažiavo į Lietuvą, ji jam paliko labai didelį įspūdį. Gal ir disidentinės jo nuotaikos buvo susijusios su Lietuva – jis puikiai išmanė istoriją, suvokė okupaciją ir labai užjautė žmones. Nors Toporovas buvo labai geras, labai atlaidus žmogus, bet į visa tai jis visada reaguodavo labai griežtai, aiškiai išsakydavo savo poziciją.

Papasakokite ir apie kitus Skyriaus baltistus...

Kitas žymus mūsų skyriaus baltistas – V. Ivanovas. Jis ir disertaciją apsigynė Lietuvoje, nes Maskvoje jam

V. Ivanovas ir V. Toporovas.

neleido. O 1957 metais slavistų suvažiavime jis su Toporovu perskaitė pranešimą apie tai, kad slavų kalbos kilo iš periferinio baltų dialekto. Tai nulėmė visą mūsų baltoslavistikos kryptį. Jo interesų spektras labai platus, jis rimtai domisi ir kitomis kalbomis.

Ivanovas 1990 metais išvyko gyventi ir dirbti į JAV, bet kasmet atvažiuoja ir kiekvieną vasarą būna Maskvoje ir labai daug bei intensyviai dirba. Skirtingai nei Toporovas, jis skaito labai daug paskaitų, organizuoja konferencijas. Taip pat vadovauja jo paties sukurtam Pasaulinės kultūros institutui, dirba ir kitose vietose. Dažnai dalyvauja televizijos laidose, dar rašo eilėraščius... Jis yra pagrindinis „Baltų-slavų tyrinėjimų“ redaktorius, o aš (nuo 2000 metų) – atsakingoji sekretorė. Padeda ir kiti žmonės, visų pirma T. Sudnik.

Anksčiau, iki 2000 metų, kai Sudnik dirbo mūsų Skyriuje (paskui išėjo), būtent ji leido rinktinę „Baltų-slavų tyrinėjimai“, galima sakyti, kad šis rinkinys ir susiformavo, ir tiek laiko gyvuoja būtent jos dėka. Ji yra unikali specialistė, daug tyrinėjusi lietuvių salas Baltarusijoje, sukupė daug medžiagos, labai daug rašė apie tų vietų tarmes, tautosaką bei apskritai apie Lietuvą. Kai ji išėjo iš Instituto, mūsų baltų-slavų tyrinėjimai (ir leidinys, ir pati mokslo kryptis) daug prarado.

Kita skaudi netektis – L. Nevskaja, mirusi šiais metais. Ji buvo mano darbo vadovė, rašė apie laidojimo papročius, toponimiką, tautosaką plačiaja prasme, dalyvavo ekspedicijose Lietuvoje, gerai mokėjo lietuviškai. Man ji labai daug davė ir mokslinė, ir žmogiškąja prasme.

Jau nebėra jaunų tyrinėtojų, kurių santykis su Lietuva būtų romantiškas?

Mūsų Skyriuje dirba Petras Arkadjevas, kurį jau minėjau – paskutinis Toporovo aspirantas, jaunas ir labai gabus mokslininkas, tyrinėjantis lietuvių kalbą tipologiniu aspektu. Bet tokiu žmonių, deja, nedaug.

Kadangi Toporovas niekur nedėstė, jis neturėjo mokinių – tik tuos, kurie ateidavo studijuoti į aspirantūrą. Dabar nelabai yra iš kur jiems ir atsirasti – Maskvos valstybiniame universitete kaip fakultatyvas yra dėstoma lietuvių kalba, bet jį daugiausia lanko germanistiką, slavistiką ar lyginamąją kalbotyrą studijuojantys žmonės. Jiems įdomu susipažinti ir su baltų kalbomis, bet specialiai baltų ar baltų-slavų kalbų santykių jie netyrinėja. Reikėtų, kad tokie dalykai būtų dėstomi kaip pagrindiniai ir atsirastų katedra. Apie tai buvo daug kalbėta, ir pagaliau šiais metais MGU įsikūrė Baltistikos centras. Tikėkimės, kad tai padės ir baltistikos studijų vystymuisi Universitete.

Kol kas turime tik vieną studentą, rimtai susidomėjusį lietuvių kalba, – jis mokosi ketvirtame kurse ir šiuo metu yra stažuotėje Lietuvoje.

Koks Toporovo paveldo likimas?

Toporovo paveldas didžiulis. Ačiū jo dukroms, kurios (vykdydamos savo mamos valią) leido mums jį tvarkyti. Buvo suburta V. Toporovo paveldo komisija, kurios pirmininkas – akademikas Nikolajus Kazanskis iš Peterburgo. Komisija rūpinasi Toporovo archyvų tvarkymu, jo atminčiai skirtomis konferencijomis (jų buvo jau trys). Keturi žmonės: Tatjana Civjan, Armen Grigorjan, Anatolijus Berenšteinas ir aš (iš pradžių dar Nikolajus Michailovas padėjo) pusę metų po Toporovo žmonos Tatjanos Jelizarenkovos mirties kiekvieną savaitgalį važiuodavome į jų butą ir tvarkydavome archyvą. Tai buvo labai įdomus ir svarbus darbas, mes radome daug neatspausdintų straipsnių, nepabaigtų darbų – tai medžiaga, kurią sutvarkius būtų galima išleisti. Pavyzdžiui, Toporovas išleido tik 5 prūsų žodyno tomus, darbas liko nebaigtas, bet, net kai jo klausdavo, kodėl šio darbo netęsia, nenoriai apie tai kalbėjo. Pasirodė, kad preliminarus darbas padarytas, yra kortelės su visais žodžiais ir bibliografija iki paskutinės raidės.

Kai viską sutvarkėme, iškilo klausimas – ką toliau daryti? Kur vežti? Dalį priėmė Valstybinis archyvas. Bet dalies medžiagos (taip pat ir baltistinės, kurios Toporovo archyve labai daug) atiduoti ten kol kas negalima, nes prieš tai reikia ją apdoroti ir paruošti spaudai.

Tuomet visą lituanistinį archyvą Lietuvos kultūros atašė J. Budraitis leido saugoti J. Baltrušaičio namuose. Tai ne tik popieriai, bet ir knygos, moksliniai susirašinėjimai su Lietuvos kalbininkais ir kitų šalių baltistais, taip pat jo memorialiniai daiktai: dokumentai, daktaro mantija, indai, pasai, spausdinimo mašinėlės, akiniai... Bet pasirodė, kad visa tai nori priimti Lietuva. Lietuvių kalbos instituto direktorė Jolanta Zbarskaitė pasiūlė Toporovo lituanistinį palikimą saugoti Lietuvių kalbos instituto saugyklose, o jo asme-

ninius daiktus eksponuoti Instituto muziejuje... Toporovo dukros sutiko su tokiu pasiūlymu ir perdavė visus tuos daiktus Lietuvai. Tai tikrai puiki išeitis. Toporovas visą gyvenimą palaikė ryšius su Lietuva, ir po mirties jis Lietuvai išlieka toks pat artimas... Juozas Budraitis kalbėjo, kad Lietuvoje būtų galima sukurti ir Toporovo fondą.

Gal galėtumėt plačiau papasakoti apie Jurgio Baltrušaičio namų veiklą?

Jurgio Baltrušaičio namai – tai Lietuvos ambasada priklausančios patalpos, neoficialus Lietuvos ambasados kultūros centras. Anksčiau ten dirbo Jurgis Baltrušaitis, yra išlikęs jo kabinetas, židinytis, keletas daiktų, o dabar vyksta konferencijos, parodos, koncertai ir kiti renginiai.

Baltistų konferencijas J. Baltrušaičio namuose inicijavo Lietuvos kultūros atašė Juozas Budraitis (dirbantis Maskvoje nuo 1996 metų), nors kultūros atašė visai neprivalo organizuoti mokslinių konferencijų. Gal tai lėmė jo pažintis su V. Toporovu ir visu mūsų Skyriumi. Mes Juozui Budraičiui labai dėkingi, nes būtent jis dešimt metų palaikė Maskvos filologų, istorikų ryšius su Lietuva. Jau surengtos septynios tarpdisciplininės – istorinės, filologinės, kultūrologinės – konferencijos, skirtos Lietuvos paveldo tyrimams. Nemažai jų buvo skirta LDK, bet, tarkim, 2004 metų konferencija buvo skirta lietuviškos spaudos atgavimui.

Budraitis kiekvienais metais stengiasi suorganizuoti ir „Baltrušaičio skaitymus“ bei išleisti jų medžiagą. „Baltrušaičio skaitymai“ skirti literatūrai, poezijai, „Sidabrinio amžiaus“ kultūrai. Suorganizuotos 7-ios tokios konferencijos.

V. Toporovas dalyvavo visose J. Baltrušaičio namuose vykusiose konferencijose iki pat mirties. Net kai jam jau sunku buvo vaikščioti, atėdavo ir visų išklausedavo. Dabar, kaip jau minėjau, J. Baltrušaičio namuose vyksta ir V. Toporovo skaitymai. O pernai įvyko orientalistinė konferencija, skirta Toporovo žmonos Tatjanos Jelizarenkovos atminimui. Tad J. Baltrušaičio namuose susirinko orientalistai.

Šių metų pavasarį ir vasarą kelis mėnesius dirbote Vilniuje. Kokie keliai atvedė, kokie susitarimai leido jums dar kartą pavieršėti Lietuvoje?

Aš padaviau paraišką Švietimo ir mokslo ministerijos konkursui, skirtam baltistikos (lituanistikos) tyrinėjimams. Man Ministerija (tiksliau, specialus tam skirtas Studijų mainų palaikymo fondas) maloniai skyrė stipendiją 5-iems mėnesiams. Aš labai apsidžiaugiau, nes tai puiki galimybė padirbėti bibliotekose ir archyvuose, surinkti daug vertingos medžiagos tolesniam moksliniam darbui. Gyventi (bent trumpą laiką) savo interesų šalyje, gyvos medžiagos apsuptyje yra tikra laimė. Stažuotei mane priėmė ir suteikė galimybę dirbti archyvuose Lietuvos literatūros ir tautosakos institutas, nuo kurio kadaise ir prasiždėjo mano kelias į mokslą.

Su Lietuvos literatūros ir tautosakos institutu aš bendrauju jau seniai. Kai studijuodama aspirantūroje 1996 m. važiauvau į Lietuvą, mano mokslinė vadovė L. Nevskaja patarė kreiptis į šį Institutą ir pasiūlė susitikti su Norbertu Vėlium ir Bronislava Kerbelyte. Mane iš karto labai maloniai ir šiltai priėmė – Kerbelytė supažindino su Pasakojamosios tautosakos kartoteka, o Vėlius atvedė pas Kazį Grigą, šis nuvedė į Tautosakos archyvą. Tuomet archyve praleidau tris savaites, nuo ryto iki vakaro, ir susirinkau visus (kiek radau) užkalbėjimų tekstus. Nuo to iš esmės prasidėjo ir mano mokslinis darbas, remdamasi ta medžiaga parašiau disertaciją.

Maskvos Slavistikos instituto kalbininkus ilgamečiai ryšiai siejo ir su Lietuvos kalbos institutu, aš juos taip pat paveldėjau. Tarp šių institucijų jau prieš aštuonerius metus buvo pasirašyta bendradarbiavimo sutartis, o berods pernai tokia sutartis pasirašyta ir su Lietuvos literatūros ir tautosakos institutu.

Nuoširdžiai dėkoju už išsamų pokalbį.

*Parengė Dalia RASTENIENĖ
ir Saulė MATULEVIČIENĖ*

On V. Ivanov and V. Toporov's department of the Institute of Slavic

An interview with dr. Marija ZAVJALOVA, researcher at the Topological and Comparative Linguistics Department of the Institute of Slavic Studies of the Russian Academy of Science and member of the editorial staff of the *Folk Culture (Liaudies kultūra)* magazine.

Dr. Marija Zavjalova talks about the main areas of research at the Topological and Comparative Linguistics Department of the Institute of Slavic Studies. Those areas are: both purely linguistic typological research and typological research of narrative structures, including reconstruction and synchronic description as well as combining latest linguistic research methods with reconstructions of archaic mytho-poetic structures from indo-European and pra-indo-European times; Baltic-Slavic relations; deciphering and research of Novgorod parchments; typology of medieval narrative chronicles; typological research of Slavic languages, grammar and typology of general grammatical thought; and structural and semiotic research of traditional and fictional texts.

She underlines a special creative and spiritual atmosphere that prevails in the department she works in and talks about. She describes it as a place in which there is a lot of room for creativity and intellectual thought, as a living thread of intellectual succession. Dr. Marija Zavjalova remembers the famous Russian scholar Vladimir Toporov who together with another renowned Russian scholar Viacheslav Ivanov developed such a desirable academic environment with a lot of sincere feeling and warmth.